

УДК 821.161.2+82-96Куліш:[930.25+026/027]-028.63

Цитування:

Грінберг Л. Ф. Науково-творча спадщина Пантелеймона Куліша в цифрових фондах бібліотек та архівів України. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2022. № 4. С. 78–83.

Grinberg L. (2022). Panteleimon Kulish's Scientific and Creative Heritage in Digital Funds of Ukrainian Libraries and Archives. *Library Science. Record Studies. Informology*, 4, 78–83 [in Ukrainian].

Грінберг Лариса Феліксівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційних технологій
Київського національного університету
культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0002-1794-1339>
loura_greenberg@ukr.net

НАУКОВО-ТВОРЧА СПАДЩИНА ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША В ЦИФРОВИХ ФОНДАХ БІБЛІОТЕК ТА АРХІВІВ УКРАЇНИ

Мета роботи полягає у вивченні діяльності бібліотек та архівів як інститутів соціальної пам'яті щодо оцифрування науково-творчої та епістолярної спадщини видатних діячів української культури ХІХ століття, зокрема Пантелеймона Куліша, який є найвизначнішим представником « нової української інтелігенції », що стояла у витоків українського культурного відродження. **Методологія дослідження** базується на інформаційно-аналітичному методі, принципі об'єктивності, інформаційному та комплексному підходах. **Наукова новизна роботи**. Поширення біографічних знань про П. Куліша в сучасній біографістиці та біобібліографії шляхом створення онлайн-виставок за наявними в науковому обігу оцифрованими та розміщеними на вебсайтах архівів і бібліотек України джерелами інформації про життя та творчість П. Куліша (книги, видані ще за життя письменника; видання, що вже давно стали бібліографічними раритетами; примірники журналу « Основа »), визнаними національним культурним надбанням, а також листування П. Куліша із сучасниками неупереджено розглянуто з погляду наукової об'єктивності та популяризації цифрових особових фондів письменника. **Висновки**. Сучасні перспективні напрями діяльності бібліотек та архівів України, пов'язані з відтворенням джерел інформації про П. Куліша в цифрових форматах за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій в онлайн-виставках, дають змогу запровадити створений інтегрований інформаційний ресурс до глобального гуманітарного простору; зацікавити й залучити до інститутів соціальної пам'яті широке коло користувачів.

Ключові слова: Пантелеймон Куліш, науково-творча спадщина П. Куліша, епістолярна спадщина П. Куліша, Національний архівний фонд України, цифровізація, інтернет.

Grinberg Larisa,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Department of Information Technologies, Kyiv National University of Culture and Arts

PANTELEIMON KULISH'S SCIENTIFIC AND CREATIVE HERITAGE IN DIGITAL FUNDS OF UKRAINIAN LIBRARIES AND ARCHIVES

The purpose of the study is to examine the activity of libraries and archives as social memory institutions in digitising process of the scientific, creative, and epistolary heritage of the Ukrainian culture outstanding figures, in particular Panteleimon Kulish, who was the most prominent representative of the "new Ukrainian intelligentsia" of the 19th century, which stood at the origins of the Ukrainian cultural regeneration. **The research methodology** has been based on the information-analytical method, objectivity principle, informational and complex approaches. **Scientific novelty**. The dissemination of biographical knowledge about P. Kulish in modern biographical and bibliographical studies through creating online exhibitions based on digitised information sources about the life and work of P. Kulish is available in scientific practice and posted on the websites of archives and libraries of Ukraine. These include the books published within the writer's lifetime, publications that have long been considered as bibliographic rarities, copies of the "Osnova" ("The Foundation" journal) recognised as national cultural property, as well as P. Kulish's correspondence with contemporaries have been impartially explored from the scientific objectivity and Panteleimon Kulish digital personal funds popularisation points of view. **Conclusions**. Modern perspective directions of Ukrainian libraries and archives practice related to the reproduction of information sources about P. Kulish in digital formats with the help of informational and communicational technologies in online exhibitions enable the implementation of the created integrated information resource into the global humanitarian practice space; as well as the captivation of users wide range and their involvement into the social memory institutions.

Key words: Panteleimon Kulish, P. Kulish's scientific and creative heritage, P. Kulish's epistolary heritage, National Archival Fund, Ukraine. digitalisation, Internet.

Актуальність теми дослідження зумовлена зростанням у сучасному українському суспільстві інтересу до діячів української науки та культури попередніх поколінь, теоретичною і практичною потребою узагальнення інтелектуального й духовного досвіду вчених, просвітителів, письменників XIX століття, серед яких постать Пантелеймона Олександровича Куліша посідає чільне місце.

Науково-творчий доробок П. Куліша (1840–1890): поеми, оповідання, фольклористичні, етнографічні, українознавчі студії, перший український історичний роман «Чорна рада», журнал «Основа», епістолярна спадщина – є джерелами формування Національного архівного фонду й визнані національним культурним надбанням. Джерела архівів і бібліотек, будучи носіями соціальної, колективної та культурної пам'яті, акумулюють у своїх фондах історичний досвід нації.

Л. Дубровіна, І. Матяш та А. Киридон вважають, що за сучасних умов «бібліотеки та архіви як інституції пам'яті <...>, окрім меморіальних функцій – зберігання джерел пам'яті, <...> набувають науково-комунікаційних функцій соціокультурної адаптації, інструменту наукового пізнання, інтерпретації культурних цінностей минулого і трансляції інформації з метою суспільного самопізнання і самовизначення нації, визначають їхню виключну роль у формуванні національного менталітету та духовному житті суспільства» [5, 489].

З розвитком технічних засобів та інформаційних технологій наприкінці XX – на початку XXI століття оцифрування стало широко застосовуваним способом збереження та відтворення документної інформації. У своїй діяльності архіви й бібліотеки застосовують вебтехнології для створення цифрових фондів документів задля надання користувачам необмеженого доступу до них і забезпечення швидкого обміну інформацією в мережі «Інтернет».

Художні твори, наукові праці, епістолярна спадщина й інші документи, пов'язані із життям і творчістю П. Куліша, та інформація про нього в цифровому форматі широко репрезентовані бібліотеками та архівами України.

Унаслідок збройної агресії РФ проти України багатьом бібліотекам і архівам завдано значної матеріальної шкоди. На часі стала практика оцифрування важливих для українського суспільства документів з фондів бібліотек та архівів, що має велике значення для національної інформаційної безпеки та збереження національної пам'яті.

Аналіз досліджень і публікацій. Цифрова трансформація, що почалася на межі XX та XXI століть, відкрила нові можливості в діяльності інститутів соціальної пам'яті – бібліотек та архівів України. Нині зусиллями працівників архівів

та бібліотек України вже оцифровано значну частину документів. Створенню цифрових фондів бібліотек та архівів присвячено публікації сучасних дослідників різних галузей: архівознавців, бібліотекознавців та фахівців з інформаційних технологій [3; 6].

Працю О. Гараніна присвячено виникненню нових форм джерел інформації: «...документів в (цифровій) формі <...>, документів особового походження з електронними носіями інформації, оцифрованих копій документів, <...> вебсайтів, баз даних, які потенційно є джерелами формування Національного архівного фонду» [3, 86].

Особливе місце в організації доступу до документів НАФ, віртуальній інформаційно-комунікаційній взаємодії між архівами та споживачами ретроспективної інформації належить проектам з оцифрування колекцій архівних документів і представлення їх цифрових копій на вебсайтах архівів та бібліотек.

Можливості оцифрування архівної інформації та доступ до неї за допомогою інтернету сприяли появі цифрових колекцій, які частково репрезентують значні обсяги інформаційних ресурсів державних архівів України, доповнюють й урізноманітнюють інформаційне наповнення вебсайтів архівних установ [1, 63].

Мета роботи полягає у вивченні діяльності бібліотек та архівів як інститутів соціальної пам'яті щодо оцифрування науково-творчої та епістолярної спадщини видатних діячів української культури XIX століття, зокрема Пантелеймона Куліша, який є найвизначнішим представником «нової української інтелігенції», що стояла у витоків українського культурного відродження.

Виклад основного матеріалу. У вивченні історичних подій, біографій видатних діячів українського національного відродження XIX століття важливим є використання інформаційних ресурсів НАФ, якому належить особлива роль у збереженні культурного надбання, процесі формування національної пам'яті, становленні громадянського суспільства в нашій державі.

У квітневому дайджесті новин оцифрування державними архівами зазначено: «Серед низки суспільно важливих функцій: інформаційної, пізнавальної, виховної, комунікативної тощо, архіви виконують не менш важливу інтеграційну функцію у створенні національного інформаційного ресурсу як складового світового інформаційного ресурсу для доступу до історичних і сучасних знань» [8].

Значні за обсягом цифрові колекції документів П. Куліша оприлюднено на вебсайтах бібліотек та архівів: Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України), Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДАК України), Інституту

рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого.

Листування П. Куліша з відомими діячами науки та культури розглянуто на основі особових фондів М. А. Марковича (ЦДАМЛМ, ф. 243), О. Бодяньського (ЦДАМЛМ, ф. 90).

Основне евристичне навантаження, безперечно, припадає на архівні довідники, що становлять систему довідкового апарату НАФ і дають змогу здійснювати багатоаспектний пошук інформації на всіх організаційних рівнях сукупної архівної спадщини. Міжархівні довідники (путівники по архівах, тематичні путівники, тематичні огляди) подають інформацію про документи кількох архівів та НАФ загалом.

Фонди бібліотек та архівів України забезпечують ретроспективною інформацією потреби користувачів щодо популяризації знань у різних галузях науки, освіти й культури, зокрема досліджень науково-творчого доробку Пантелеймона Куліша (1840–1896), що триває вже понад 180 років.

Як соціальний інститут та учасник розвитку стратегічних комунікацій бібліотеки відіграють важливу роль у формуванні інформаційної взаємодії на загальнодержавному рівні, розвиваючи взаємозв'язки з усіма структурами суспільства. Передусім ідеться про інформаційно-комунікативний супровід усіх суспільно значущих процесів і подій, що відбуваються в країні й до яких бібліотеки активно долучаються.

Інтеграція методів технічних і гуманітарних наук у створення інтелектуальних цифрових проєктів здійснюється спільними колективами, які узгоджують мету, завдання, підходи до структури та контенту, визначення набору смислових відносин та моделей, методи розкриття інформації та управління нею. Такі цифрові БД є якісно новим науковим продуктом, інтелектуальною власністю та вважаються електронною науковою публікацією [4; 5].

Сутнісне призначення великих бібліотек, особливо наукових, – «поширення знань, вченості, корисної інформації, культури, духовності». Тому наукову бібліотеку О. Онищенко розглядає як «будинок знань» (не просто сховище), а центр синтезу та передачі всім охочим науково й соціально значущої інформації. І масові заходи в такій бібліотеці «мають наповнюватися науковим змістом, підпорядковуватися завданням залучення людей до знання, впровадження науки в практику» [9].

Яскравим прикладом застосування інформаційно-комунікаційних технологій стали заходи (2019) з нагоди 200-річчя від дня народження П. Куліша в бібліотеках та архівах України.

На вебсайті Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого розміщено електронну бібліотеку «Культура України». Розділ «Зведений каталог оцифрованих видань» репрезентує наявний у бібліотеці фонд творів П. Куліша та про нього в розділі «Персоналії». Колекція «Куліш Пантелеймон» представляє документи, присвячені життю і діяльності П. Куліша як українського письменника, етнографа, фольклориста, видавця, автора першої української фонетичної абетки «Грамамки» для української мови, що лежить в основі сучасного українського правопису. Усього колекція налічує понад 126 об'єктів.

Період перебування П. Куліша в Кирило-Мефодіївському товаристві відображено в документах під рубрикою «Кирило-Мефодіївське товариство». У представленій колекції зібрано видання, що висвітлюють передумови виникнення, історію становлення та деякі напрями діяльності Кирило-Мефодіївського товариства (усього 121 об'єкт). Тут розміщено видання авторства членів Кирило-Мефодіївського товариства М. Гулака, М. Костомарова й О. Марковича, матеріали судової справи щодо діяльності КМТ та її учасників.

Використання мультимедійних технологій (гіперпосилань) дає змогу користувачам ознайомлюватися з документною інформацією не лише за формою, а й за змістом повнотекстових документів у форматі pdf. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, наприклад, проводить віртуальні виставки, присвячені видатним діячам культури та мистецтва. На них оприлюднюються як документи архіву, так і твори друку.

В описі №1 до фонду 884 «Куліш (псевдоніми: Хуторянин, Панько Казюка, Данило Юс та ін.) Пантелеймон Олександрович (1819–1897) – український письменник, історик, фольклорист, етнограф, перекладач» знаходиться чимало документів, але, на жаль, ще не оцифрованих.

Центральний державний історичний архів України (м. Київ) має у своєму оцифрованому фонді велику кількість документів П. Куліша та документів, пов'язаних із ним.

Події біографії П. Куліша яскраво відображено в цифрових особових фондах. На виставці до 200-річчя з дня народження П. Куліша представлено низку документів, що зберігаються в ЦДІАК України, зокрема документи про навчання П. Куліша в Новгород-Сіверській гімназії та Київському університеті Святого Володимира, його приватні листи до окремих осіб (зокрема листи до Т. Шевченка), його звернення до державних установ щодо дозволу на друк своїх творів, висновки цензури про дозвіл або заборону публікацій П. Куліша (*фото 1, 2*).

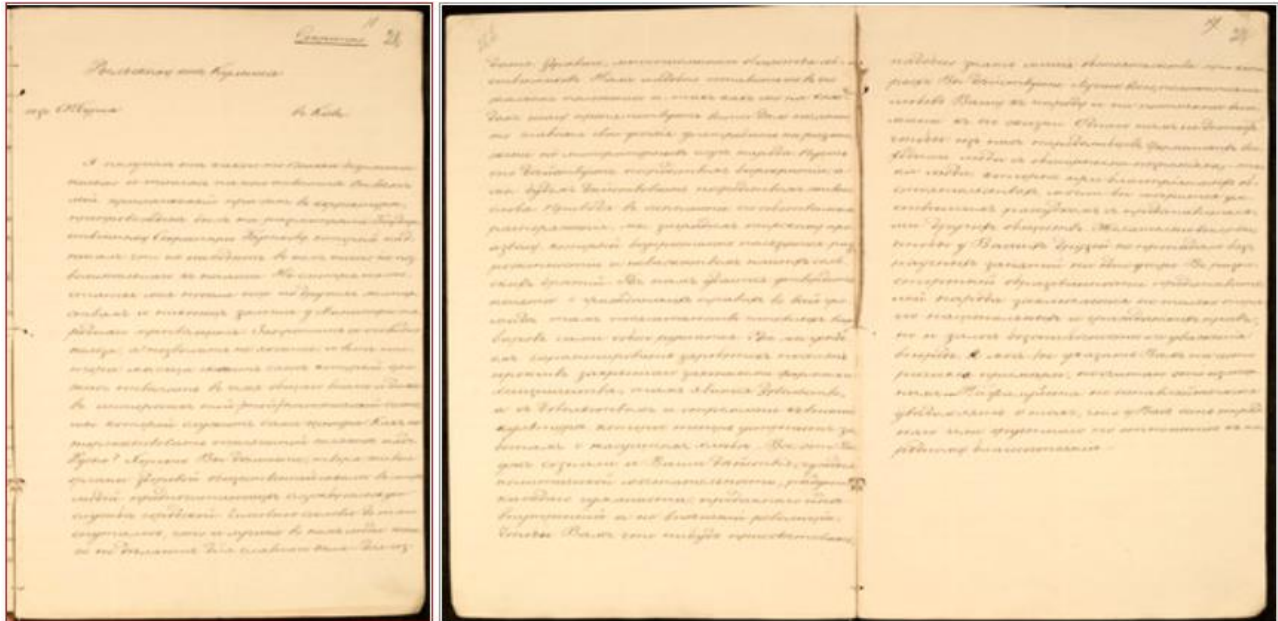

Фото 1. Копія листа П. О. Куліша Т. Р. Рильському з роздумами про шляхи соціально-культурного розвитку народу, 1862 р. (ЦДІАК України, ф. 442, оп. 812, спр. 28, арк. 26–27)

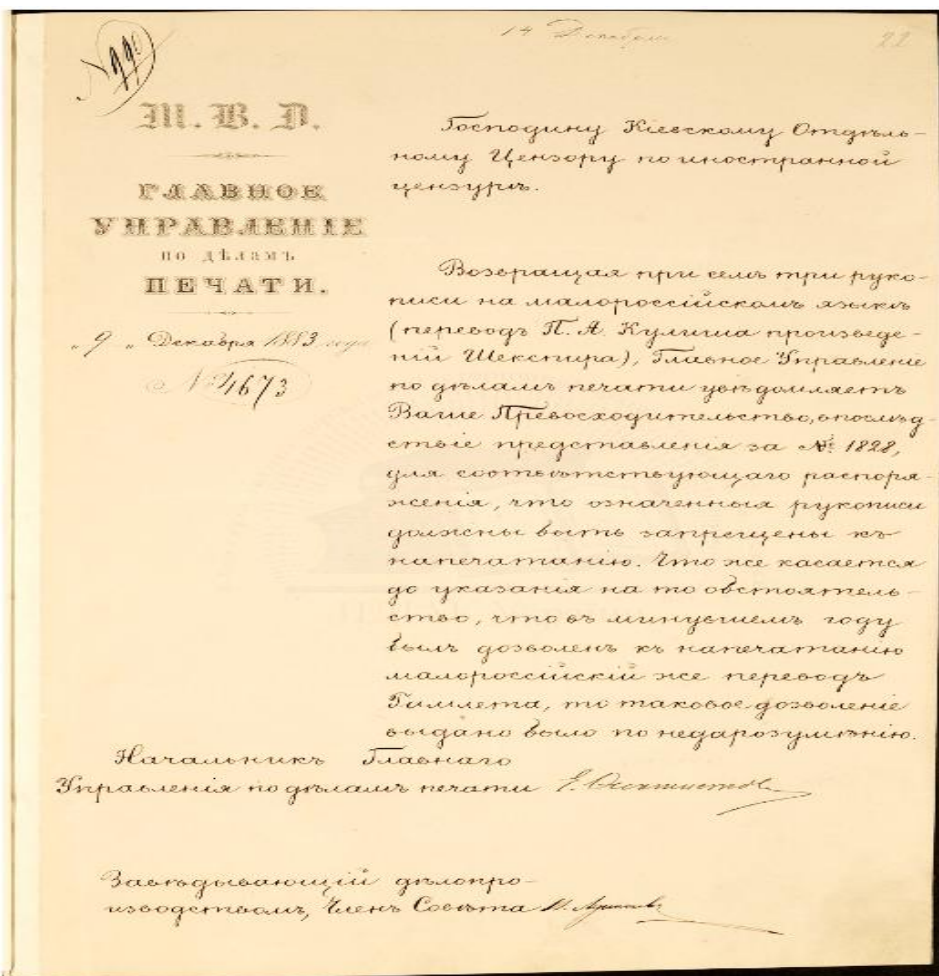

Фото 2. Висновок Головного управління у справах друку, направлений київському окремому цензору з іноземної літератури, про заборону друкувати українською мовою твори В. Шекспіра, які переклав П. О. Куліш, 1883 р. (ЦДІАК України, ф. 294, оп. 1, спр. 147, арк. 22)

Лист П. Куліша до Т. Рильського датований 1862 роком, а після запровадження російською владою в 1863 році обмеження на друк книг українською мовою друкарня П. Куліша припинила діяльність. Однак письменник налагодив співпрацю з українськими виданнями в Австро-Угорщині, де публікував свою прозу та поезію.

Розглядаючи проблеми формування і функціонування архівних комплексів, зокрема наукових, О. Онищенко та Л. Приходько щодо використання цифровізації для збагачення архівного ресурсу і сервісу в цифровому форматі, наголошують на тому, що представлено, наприклад, усі виявлені на сьогодні 324 документи про творчість, життя і діяльність Тараса Шевченка, навіть про шляхи, якими йому довелося подорожувати в Україні і за її межами. Подібно будуються й електронні архіви В. Вернадського, М. Грушевського, Б. Патона. Оптимальним О. Онищенко бачить «синергетичний підхід – прагнення об'єднати в кожному випадку ресурсні потужності архівів, бібліотек і музеїв, сформувані, так би мовити, атмосферу архівно-бібліотечно-музейної синергії» [9; 11].

Наукова новизна роботи. Поширення біографічних знань про П. Куліша в сучасній біографістиці та біобібліографії шляхом створення онлайн-виставок за наявними в науковому обігу оцифрованими та розміщеними на вебсайтах архівів і бібліотек України джерелами інформації про життя та творчість П. Куліша (книги, видані ще за життя письменника; видання, що вже давно стали

бібліографічними раритетами; примірники журналу «Основа»), визнаними національним культурним надбанням, а також листування П. Куліша із сучасниками неупереджено розглянуто з погляду наукової об'єктивності та популяризації цифрових особових фондів Пантелеймона Куліша.

Висновки. Інформатизація та цифровізація архівів і бібліотек потребує розроблення стандартів та форматів роботи з цифровими та оцифрованими документами; забезпечення умов повноцінного функціонування архівної спадщини України – Національного архівного фонду (НАФ) на основі системного вдосконалення організації, формування, збереженості, актуалізації його документальних комплексів.

На жаль, ще залишається неоцифрованою велика кількість документів, значна частина фондів різних фондоутворювачів розпорошена по різних архівах та бібліотеках, а питання комплексного об'єктивного вивчення залишається невирішеним, хоча всі дослідники одностайно сходяться на оцінці постаті П. Куліша як історико-культурного явища світового масштабу.

Сучасні перспективні напрями діяльності бібліотек та архівів України, пов'язані з відтворенням джерел інформації про П. Куліша у цифрових форматах за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, уможливають введення створеного інтегрованого інформаційного ресурсу до глобального гуманітарного простору.

Список використаних джерел

1. Божук Л. Інтернет-комунікації архівів України. *Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання* : монографія / відп. ред. І. І. Тюрменко. Київ : НАУ, 2021. С. 61–72. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/53277> (дата звернення: 12.09.2022).
2. Виставка до 120-річчя від дня смерті П. Куліша. *НБУ ім. В. І. Вернадського*. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/3062> (дата звернення: 01.10.2022).
3. Гаранін О. Вплив інформаційних технологій на утворення нових форм архівних джерел. *Архіви України*. 2013. № 6. С. 86–94.
4. Дубровіна Л. А., Лобузін К. В., Онищенко О. С., Боряк Г. В. Цифрова гуманітаристика та бази даних документальної культурної спадщини в бібліотеках України. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2020. Вип. 25. С. 290–309. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2020_25_21 (дата звернення: 15.09.2022).
5. Дубровіна Л. А., Киридон А. М., Матяш І. Б. Інституції пам'яті: архіви, бібліотеки, музеї та культурно-історичні заповідники. *Енциклопедія історії України: Україна – Україніці*. Кн. 2 / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України, Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2019. 842 с.
6. Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011. 248 с.
7. Наукові біографії вчених України. *Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського*. URL: <http://nbuv.gov.ua/people/persons.html> (дата звернення: 15.09.2022).

8. Новини оцифрування державними архівами: квітневий дайджест. *Державна архівна служба України*. URL: <https://archives.gov.ua/ua/> (дата звернення: 31.05.2022).
9. Онищенко О. С. Наукові архівні комплекси: тенденції і проблеми. URL: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/1504> (дата звернення: 28.09.2022).
10. Особові архівні фонди Інституту рукопису : путівник / О. С. Боляк, С. О. Булатова, Т. І. Воронкова та ін. ; редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ : б.в., 2002. 765, [1] с.
11. Приходько Л. Ф. Ключові проблеми, пріоритетні напрями розвитку українського архівознавства у цифрову епоху. URL: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/952> (дата звернення: 28.09.2022).

References

1. Bozhuk, L. (2021). Internet communications of archives of Ukraine. Historical and cultural heritage: preservation, access, use: monograph / resp. ed. I. I. Tyurmenko. Kyiv: NAU, 61–72. Retrieved from: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/53277> [in Ukrainian].
2. Exhibition for the 120th anniversary of P. Kulish's death. NBU named after V. I. Vernadsky. Retrieved from: <http://www.nbu.gov.ua/node/3062> [in Ukrainian].
3. Garanin, O. (2013). The influence of information technologies on the formation of new forms of archival sources. *Archives of Ukraine*, 6, 86–94 [in Ukrainian].
4. Dubrovina, L. A., Lobuzina, K. V., Onyshchenko, O. S., Boryak, G. V. (2020). Digital humanitarianism and databases of documentary cultural heritage in libraries of Ukraine. *Manuscript and book heritage of Ukraine*, 25, 290–309. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2020_25_21 [in Ukrainian].
5. Dubrovina, L. A., Kyridon, A. M., Matyash, I. B. (2019). Memory institutions: archives, libraries, museums and cultural and historical reserves. *Encyclopedia of the History of Ukraine: Ukraine – Ukrainians. Book 2* / ed.: V. A. Smoliy (head) and others. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv: Naukova dumka, 842 [in Ukrainian].
6. Onyshchenko, O. S., Dubrovina, L. A., Horovy, V. M. etc. (2011). Electronic information resources of libraries in raising the intellectual and spiritual potential of Ukrainian society / NAS of Ukraine, National b-ka of Ukraine named after V. I. Vernadskyi. Kyiv, 248 [in Ukrainian].
7. Scientific biographies of scientists of Ukraine. Nats. b-ka of Ukraine named after V. I. Vernadskyi. Retrieved from: <http://nbuv.gov.ua/people/persons.html>. Name from the screen [in Ukrainian].
8. News of digitization by state archives: April digest. The official web portal of the State Archive Service of Ukraine. Retrieved from: <https://archives.gov.ua/ua/> [in Ukrainian].
9. Onishchenko, O. S. Scientific archival complexes: trends and problems. Retrieved from: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/1504> [in Ukrainian].
10. Bolyak, O. S., Bulatova, S. O., Voronkova, T. I. and others. (2002). Personal archival funds of the Manuscript Institute: a guide / ed.: O. S. Onyshchenko (res. editor) and others; NAS of Ukraine, National b-ka of Ukraine named after V. I. Vernadskyi, Institute of Manuscripts. Kyiv, 765, [1] [in Ukrainian].
11. Prykhodko, L. F. Key problems, priority directions of development of Ukrainian archival studies in the digital era. Retrieved from: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/952> [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 10.10.2022
Отримано після доопрацювання 11.11.2022
Прийнято до друку 21.11.2022*